

РЕЦЕНЗИЯ

на

участниците в конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ в направление 3.2. Психология (Социална психология – Психология на семейните отношения) за нуждите на катедра „Психология“, Философски факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“

Рецензент: проф. д.пс.н. Людмил Георгиев
СУ „Св. Климент Охридски“

На обявения в „Държавен вестник“, бр. 42 от 12. 05. 2020 г., конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ по 3.2. Психология (Социална психология – Психология на семейните отношения) за нуждите на катедра „Психология“ към Философския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ документи е подала една кандидатка, гл. ас. д-р Наташа Ангелова, която в публикациите си използва и имената Наташа Вирмозелова, тоест става дума за една и съща авторка. Във формален аспект са спазени всички изисквания на закона, тоест процедурата е легитимна, а гл. ас. д-р Наташа Ангелова е представила съвсем коректно и добросъвестно доказателствен материал за изпълнение на минималните национални изисквания за заемане на академичната длъжност „доцент“. Освен това, кандидатката е представила публикациите си както преди, така и след защитата на нейната дисертация за получаване на научната и образователна степен „доктор“, което считам за уместно, тъй като при рецензирането на хабилитационен конкурс така се създава по-богато впечатление за творчеството на даден кандидат като цяло. А в конкретния случай интересите на кандидатката в областта на психологическото познание наистина са впечатляващи, което е видно както от представените публикации, така и от изпълняваните от нея

различни дейности, получените квалификации и компетентности, а също и членства в редица български и световни психологически организации. Все пак, що се отнася до изискванията за настоящия конкурс, би следвало да се ограничи до публикациите, свързани с неговия профил, макар че що се отнася до втората му част – психология на семейните отношения, тук могат да бъдат отнесени и редица други посочени от кандидатката нейни изследвания и практически умения.

Гл. ас. д-р Наташа Вирмозелова представя впечатляваща научна продукция за участието си в конкурса: две индивидуални монографии, от които втората, „Психология на семейните отношения“ (2019), е обявена като *хабилитационен труд*, а първата – „Афилиацията – условие за принадлежност към група“ (2012) също има пряко отношение към профила на конкурса; третата индивидуална монография „Стратегии за справяне със стреса“ (2019), макар и базирана върху дисертационния ѝ труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, също е в контекста на исканата академична длъжност „доцент“. Представени са една индивидуална и една статия в съавторство в реферирани научни издания, а също така седем индивидуални и пет в съавторство статии в нереперирани издания, а също така пет самостоятелни и три колективни статии преди защитата на дисертацията. Определено считам, че всички те показват по категоричен начин богатата обща и психологическа култура на кандидатката, а също така и безспорните ѝ изследователски качества. Като имам предвид обаче, че монографията „Психология на семейните отношения“, публикувана впрочем от авторитетното издание на БАН, е обявена като *хабилитационен труд*, смятам да се спра по-подробно на този текст, още повече, че той предизвиква у мен носталгични преживявания, защото преди 30 години защитих малката си дисертация именно върху тази проблематика – „Психичната съвместимост в брака“, излязла през 1994 г. като монография със заглавие „Психичната съвместимост и общата теория

на брака“. Така че, надявам се, разбираемо е моето специално отношение към този текст на гл. ас. д-р Наташа Вирмозелова.

Още в началото трябва да кажа, че през последните повече от две десетилетия проблемите на брака и семейните отношения определено стоят малко встрани от изследователския интерес на българската социална психология, макар и с редки изключения. От тази гледна точка определено няма да звучи преувеличено, ако споделя, че цялата монография на гл. ас. д-р Наташа Ангелова е съществен принос към българската университетска психология, още повече като имам предвид и нейното съдържание, но и впечатляващото изследване на кандидатката, макар и да е известно моето по-хладно отношение към пълзящата емпирия в традиционната западна академична психология. В теоретичен план в тази монография има почти всичко, което трябва да присъства в едно наистина мащабно изследване на брака и семейните отношения – от историята на семейната институция; през факторите, определящи тяхната специфика, като етапите в жизнения цикъл, родителстването, кризите, ролевата структура, характеристиките и нарушенията в комуникацията и т.н.; до кризите и развода като начин на решаване на проблемите в семейните отношения. Кандидатката подробно описва, ползвайки огромен брой литературни източници, историческото „ставане“ на семейството – неговите видове в миналото до съвременните измерения на разбирането за брачната институция, в което, що се отнася до днешния западен свят, е налице все по-нарастващото пренебрежение към юридическата за сметка на свободната формула за съвместния живот между мъжа и жената. Достатъчно скруполезно са представени и етапите в развитието на съпружеските взаимоотношения и особено ролята на децата в тях, като един от важните акценти тук е родителският стил, който в огромна степен оказва влияние и върху бъдещото семейно поведение на наследниците. Отделено е полагащото се внимание на кризите и особено на ролевата структура на семейството чрез интерпретациите на властта,

разпределението на ролите и естествено на ролите на жената и, разбира се, на семейните ценности и най-вече на мястото на любовта и емоционалните връзки в семейството (на любовта ще се спра след малко, тъй като все още съм под влияние на последната си книга „Критическата психология на екзистенциалните преживявания“ – вече под печат в УИ „Св. Климент Охридски“, в която след смъртта, смисъла на живота, самоубийството, свободата и несвободата, съм посветил последната глава тъкмо на любовта, която продължава да е извън изследователския интерес на нашата българска психология). Освен това, кандидатката прецизно описва развода и един от най-важните психологически проблеми, що се отнася до децата, а именно родителското приемане или отхвърляне както в „нормалната“ семейна среда, така и след раздялата на съпрузите, като особен акцент е поставен и върху самотата – проблем, който присъства и в други текстове на гл. ас. д-р Наташа Вирмозелова. Въобще, както споделих по-горе, тук е представено почти всичко, което трябва да се каже в един мащабен текст, посветен на семейните отношения.

Що се отнася до емпиричното изследване, то наистина е повече от впечатляващо – всъщност става дума за четири независими изследвания, реализирани от 2011 до 2017 г. с общо 1680 ИЛ, чиято основна цел е да се установи съществуват ли различия между хората с различен семеен статус по отношение на преживяването на самотата, каква част от тях са склонни да обвиняват себе си или другите за неуспехите и трудностите, които срещат в живота си, както и по какъв начин са склонни да реагират в конфликтни или стресови ситуации, запазвайки оптимизма си или придобивайки една по-негативна житейска перспектива, водени от спомените от миналото си или преживявайки хедонистично настоящето си, с поглед насочен към бъдещето си или към миналото си, като са изведени и четири основни хипотези, които е излишно да цитирам подробно (с. 182 – 185). Впечатляващ е и броят на методиките, които са използвани в

изследователската батерия – седем, един от които, а именно „Мотивация за афилиация“ е собствено авторска адаптация, тоест смятам, че това е и един от конкретните приноси на кандидатката. Както би трябвало да се очаква, обобщенията и изводите, които представя гл. ас. д-р Наташа Ангелова, са също така прецизни, коректни и адекватни на резултатите, която тя е получила в изследването (с. 239 – 249) – не е необходимо да се спирам на тях подборно, но ще обърна внимание на един факт, който определено е и мой личен изследователски интерес. Става дума за личното преосмисляне на религията като coping при срещата със смъртта, не само на партньора, но и по отношение на индивидуалната перспектива на терминално болния, което е видно и от описанията на т.нар. „близки до смъртта състояния“ в екзистенциалната психология и екзистенциалната психотерапия – очевидно тук кандидатката постига емпирично потвърждение на този установен чрез качествени изследвания факт.

Искам дебело да подчертая, че това, което предстои да споделя, по никакъв начин не е критика към безспорно уникалния текст на гл. ас. д-р Наташа Вирмозелова, а е по-скоро искрена препоръка както по отношение на бъдещите ѝ изследвания, така и спрямо преподавателската ѝ практика, с която тя може и да не съгласи, разбира се. Преди всичко става въпрос за това, че семейството е не само фактор за социализацията, но и основен агент на инкултурацията на детето, тоест възприемането на основните елементи на културата на неговите родители – в общи линии браковете се сключват на базата на общата културна принадлежност на съпрузите. После, що се отнася до любовта, както споделя цитираният от авторката Роло Мей, основател на американската екзистенциална психотерапия, за съжаление в западната култура любовта се интерпретира най-вече като любов между мъжа и жената чрез техните сексуални отношения, тоест онази романтична или страстна любов, която още Хосе Ортега-и-Гасет, а после и Дени дьо Ружмон определяха като „западно откритие“, макар че

тук е твърде уместна забележката, която негов китайски колега отправя към един от пионерите на американската крос-културна психология Дейвид Мацумото по повод растящия брой на разводите в САЩ: „Вие, американците, първо се влюбвате, после се жените, а накрая се развеждате. Докато ние се влюбваме в човека, с който сключваме брак, и за нас разводът е непознат“. Очевидно е, че преживяването и на множество други конкретни проявления на любовта предполага и по-голяма екзистенциална устойчивост, а, накрая, бих споделил и факта, че за всички останали по света цивилизации, за които религията е основен регулатор на мисленето и поведението, едно от съществените проявления на любовта е и любовта между божествата от сакралния метафизичен свят и на хората от светското профанно битие. Тази разлика беше и все още е видима при преживяването и на съвременната екзистенциална криза, породена от пандемията във връзка с Ковид 19. Повтарям, за да няма недоразумения: всичко споделено в този абзац не е критика, а само колегиално пожелание към кандидатката с оглед бъдещата ѝ работа – интересът на моите студенти в СУ към тези различия в екзистенциалните преживявания на хората наистина е огромен.

Що се отнася до предишната монография на гл. ас. д-р Наташа Ангелова – „Афилиацията – условие за принадлежност към група“ (2012), бих могъл да кажа, че тя се базира върху класическото изследване на този проблем на Албърт Мехрабиан „Мотивация за афилиация“. Тук става дума за фундаментален изследователски интерес на социалната психология, към който кандидатката подхожда по същия прецизен начин, на базата на своята безспорно богата психологическа култура и несъмнените качества на сериозен изследовател, както това е демонстрирано в монографията, на която вече се спрях – *хабилитационният труд*. И тук е налице подробно представяне на най-авторитетните теории и изследвания върху проблема както от гледна точка на психологията на личността и развитието, така и от позициите на социалната психология, а прави твърде приятно впечатление

фактът, че кандидатката описва и постиженията на едни от най-видните представители на българската психология като покойните проф. Хайгануш Силгиджиян и доц. Иван Паспаланов, Светла им памет, на доц. Митко Щетински, на доц. Иван Бардов и т.н.

В исторически план са проследени еволюционните фактори за формиране на социалните връзки, открит е авторският интерес към афилиацията в семейната среда и са подчертани социално-психологическите функции на процеса. Подробно са описани мотивацията и потребностите за и от афилиацията като акцентът е поставен върху теорията на Хенри Мъри за социалните потребности. С оглед емпиричните изисквания на традиционната академична психология и тук кандидатката споделя свое изследване, отново твърде мащабно и всеобхватно, макар и центрирано върху афилиативната тенденция във връзката ѝ с такива психични конструктори като стратегии за справяне със стреса, локализацията на контрола и преживяването на самота в контекста на различията от такива социално-демографски фактори като възраст, пол и семейно положение (с. 61). Извадката се състои от общо 1228 ИЛ, а проучването е осъществено на два етапа като най-важното, без да се спирам подробно, е реализираната от авторката апробация на методиката „Мотивация за афилиация“ на Албърт Мехрабиан за български условия, която тя използва и в изследването си върху семейните отношения. Изглежда няма да бъде изненадващо, ако кажа, че и емпиричното изследване, и обобщаването на резултатите и изводите са реализирани изключително компетентно и на високо професионално ниво, а крайното заключение на кандидатката ми се струва много важно с оглед евентуалната препоръка, която и тук бих могъл да споделя – не като критика, повтарям, а като препоръка спрямо нейни бъдещи изследвания и също за преподавателската ѝ работа: „В бъдещата изследователска работа допускаме, че използването на понятието тенденция към афилиация е по-удачно, тъй като е по-изчистено от

смислови наслагвания и оттенъци от теориите за потребностно-мотивационния блок“ (с. 139). В тази именно връзка би била определено твърде интересна бъдещата интерпретация на тенденциите към афилиация в индивидуалистичните западни култури и останалите колективистични, но и религиозни цивилизации – разбира се, такова емпирично изследване е трудно постижимо, но пък има редица други методи, които позволяват такава интерпретация.

Към края ще кажа, че се спрях на тези две монографии, тъй като и те ми се струват достатъчни – това по никакъв начин не омаловажава другите публикации на кандидатката, включително и тези в чужбина. Що се отнася до приносите напълно споделям тяхното съдържание, формулирано от гл. ас. д-р Наташа Вирмозелова, макар че е възможно и тяхното по-мащабно извеждане – вече казах, че целият *хабилитационен труд* е своеобразен принос. За препоръките вече стана дума...

В заключение, имайки предвид богатата обща и психологическа култура на гл. ас. д-р Наташа Ангелова и нейните безспорни качества на изследовател и завършен преподавател, убедено препоръчвам на членовете на достопочтенното жури да предложи на ФС при Философския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ да ѝ даде исканата от нея академична длъжност „доцент“ по 3.2. Психология (Социална психология – Психология на семейните отношения). Считаю, че това ще бъде както адекватна оценка на досегашната ѝ научна и преподавателска дейност, така и необходим импулс за бъдещи творчески търсения и успехи.

22. 08. 2020 г.

С о ф и я

Рецензент:

(проф. д.пс.н. Людмил Георгиев)

REVIEW

on

the participants in a competition for the academic position "Associate Professor" in direction 3.2. Psychology (Social Psychology - Psychology of Family Relations) for the needs of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy,
South-West University "Neofit Rilski"

Reviewer: Prof. Lyudmil Georgiev, D.Sc.

SU "St. Kliment Ohridski "

On the one announced in the State Gazette, issue 42 of 12. 05. 2020, competition for the academic position "Associate Professor" under 3.2. Psychology (Social Psychology - Psychology of Family Relations) for the needs of the Department of Psychology at the Faculty of Philosophy of SWU "Neofit Rilski" documents were submitted by one candidate, Chief Assistant Professor Dr. Natasha Angelova, who also uses the names Natasha Virmozelova in her publications, i.e. it is about the same author. In a formal aspect, all the requirements of the law are met, i.e. the procedure is legitimate, and Chief Assistant Professor Dr. Natasha Angelova has presented quite correctly and in good faith evidence for the implementation of the minimum national requirements for holding the academic position of "Associate Professor". In addition, the candidate has presented her publications both before and after the defense of her dissertation for the scientific and educational degree "Doctor", which I consider appropriate, as the review of a habilitation competition thus creates a richer impression of creativity of a candidate as a whole. And in this case, the interests of the candidate in the field of psychological knowledge are really impressive, which is evident from the presented publications as well as her various activities, qualifications and competencies, and membership in a

number of Bulgarian and international psychological organizations. However, as far as the requirements for this competition are concerned, it should be limited to the publications related to its profile, although as far as its second part - psychology of family relations is concerned, a number of others mentioned by the candidate her research and practical skills.

Dr. Natasha Virmozelova presents an impressive scientific production for her participation in the competition: two individual monographs, of which the second, "Psychology of Family Relations" (2019), was announced as a habilitation thesis, and the first - "Affiliation - a condition for belonging to a group" (2012) is also directly related to the profile of the competition; the third individual monograph is "Strategies for coping with Stress" (2019). Although based on her dissertation for the award of the educational and scientific degree "Doctor", is also in the context of the requested academic position "Associate Professor". One individual and one co-authored article in peer-reviewed scientific journals are presented, as well as seven individual and five co-authored articles in unreferred editions, as well as five individual and three collective articles before the defense of the dissertation. I definitely think that all of them clearly show the rich general and psychological culture of the candidate, as well as her indisputable research qualities. However, considering that the monograph "Psychology of Family Relations", published by the authoritative edition of BAS, has been declared a habilitation thesis, I intend to dwell on this text in more detail, especially since it evokes nostalgic experiences in me, because 30 years ago I defended my small dissertation on this issue - "Mental compatibility in marriage", published in 1994 as a monograph entitled "Mental compatibility and the general theory of marriage." So, I hope my particular attitude to this text of Chief Assistant Professor Dr. Natasha Virmozelova is understandable.

I must say at the outset that in the last more than two decades, the problems of marriage and family relations have definitely stood a little out of the research interest of Bulgarian social psychology, although with rare exceptions. From this point of view, it will definitely not sound exaggerated if I share that the entire monograph of Chief Assistant Professor Dr. Natasha Angelova is a significant contribution to Bulgarian university psychology, especially considering its content, but also the impressive research of the candidate. However, my cooler attitude to the empiricism in traditional Western academic psychology is known. Theoretically, this monograph has almost everything that should be present in a truly large-scale study of marriage and family relations - from the history of the family institution; through the factors determining their specificity, such as the stages in the life cycle, parenting, crises, role structure, characteristics and disorders in communication, etc.; to the crises and divorce as a way to solve problems in family relationships. The candidate describes in detail, using a huge number of literary sources, the historical "rise" of the family - its types in the past to the modern dimensions of the understanding of the marital institution, in which, in today's Western world, there is a growing disregard for legal at the expense of the free formula for cohabitation between man and woman. The stages in the development of marital relations and especially the role of children in them are presented rather scrupulously, as one of the essential accents here is the parental style, which significantly influences the heirs' future family behavior. Particular attention is paid to crises and especially the role structure of the family through interpretations of power, the distribution of roles and of course the roles of women and family values, and especially the place of love and emotional ties in the family (I will stop at love after a while, because I am still under the influence of my latest book "The Critical Psychology of Existential Experiences" - already published in the University of St. Climent Ohridski" where after the chapter of death, sense of existence, suicide, freedom and non-freedom, I have dedicated the last chapter to

love, which continues to be outside the research interest of our Bulgarian psychology). Besides, the candidate accurately describes divorce and one of the most important psychological problems for children, namely parental acceptance or rejection both in the "normal" family environment and after the separation of spouses, with particular emphasis on loneliness - a problem that is present in other texts of Dr. Natasha Virmozelova. In general, as I shared above, here is presented almost everything that needs to be said in a large-scale text on family relations.

As for the empirical research, it is really more than impressive - in fact, it is about four independent studies conducted from 2011 to 2017 with a total of 1680 recipients. The primary purpose of the research is to determine whether there are differences between people with different marital status regarding the experience of loneliness, how many of them tend to blame themselves or others for the failures and difficulties they encounter in their lives, and how they tend to react in conflict or stressful situations, maintaining optimism or gaining a more negative life perspective, guided by the memories of his past or experiencing his present hedonistically, with a view to his future or to his past. Four main hypotheses are derived in this study, which it is unnecessary to quote in detail (pp. 182 - 185). The number of methodologies used in the research battery is also impressive - seven, one of which, namely "Motivation for affiliation" is actually an author's adaptation, i.e. I think that this is one of the specific contributions of the candidate. As should be expected, the summaries and conclusions presented by Dr. Natasha Angelova are also precise, correct, and adequate to the results she received in the study (pp. 239 - 249) - it is not necessary to dwell on them selectively. However, I will pay attention to one fact, which is definitely my personal research interest. It is about the personal rethinking of religion as coping at the meeting with death, not only of the partner, but also in terms of the individual perspective of the terminally ill,

which is evident from the descriptions of the so-called "Near-death" conditions in existential psychology and existential psychotherapy - apparently here the candidate achieves empirical confirmation of this fact established through qualitative research.

I want to emphasize that what I am about to share is in no way a critique of the indisputably unique text of chief assistant Natasha Virmozelova, Ph.D., is rather a sincere recommendation both for her future research and for her teaching practice, with which she may not agree, of course. First of all, it is about the fact that the family is not only a factor for socialization but also a significant agent of the inculturation of the child, i.e., the perception of the essential elements of his parents' culture - in general, marriages are concluded on the basis of common cultural affiliation of spouses. Then, as for love, as shared by the author quoted by Rollo May, the founder of American existential psychotherapy, unfortunately in Western culture, love is interpreted mostly as the love between man and woman through their sexual relationship, that is, that romantic or passionate love. Jose Ortega y Gasset and later Denny de Rougemont described as a "Western discovery". However, it is really appropriate the remark of his Chinese colleague to one of the pioneers of American cross-cultural psychology, David Matsumoto, on occasion of the growing number of divorces in the United States: "You Americans fall in love first, then get married, and finally get divorced. While we fall in love with the person we are marrying, divorce is unknown to us. It is obvious that the experience of many other concrete manifestations of love presupposes greater existential stability, and, finally, I would share the fact that for all other civilizations in the world, for which religion is the main regulator of thought and behavior, a one of the essential manifestations of love is the love between the deities of the sacred metaphysical world and the people of the secular profane being. This difference was and still is visible in the experience of the current

existential crisis caused by the COVID19 pandemic. I repeat, so that there are no misunderstandings: everything shared in this paragraph is not a critique, but only a collegial wish to the future candidate. Her work is in the interest of my students at Sofia University about differences in people's existential experiences is really huge.

As for the previous monograph of chief assistant professor Dr. Natasha Angelova - "Affiliation - a condition for belonging to a group" (2012), I could say that it is based on the classic study of this problem by Albert Mehrabian "Motivation for affiliation." This is a fundamental research interest in social psychology, to which the candidate approaches in the same precise way, based on its undeniably rich psychological culture and the undoubted qualities of a serious researcher, as demonstrated in the monograph I have already focused on - the habilitation thesis. Here also, there is a detailed presentation of the most authoritative theories and research on the problem from the point of view of personality and developmental psychology, as well as from the standpoint of social psychology, and the fact that the candidate describes the achievements of some of the most -the prominent representatives of Bulgarian psychology such as the late Prof. Hayganush Silgidzhian and Assoc. Prof. Ivan Paspalanov, Their Bright Memory, Assoc. Prof. Mitko Shchetinski, Assoc. Prof. Ivan Bardov, etc.

Historically, the evolutionary factors for the formation of social relations have been traced, the author's interest in affiliation in the family environment has been highlighted and the socio-psychological functions of the process have been emphasized. The motivation and needs for affiliation are described in detail, with an emphasis on Henry Murray's theory of social needs. In view of the empirical requirements of traditional academic psychology, here the candidate shares her research, again very large-scale and comprehensive, although focused on the affiliative tendency in her relationship with such mental constructs as strategies for coping with stress, localization of control and

loneliness in context, the differences from such socio-demographic factors as age, gender, and marital status (p. 61).

The sample consists of a total of 1228 persons, and the study was conducted in two stages and the most important, without stopping in detail, is the author's approbation of the methodology "Motivation for affiliation" by Albert Mehrabian for Bulgarian conditions, which she uses in the study on family relationships. It would not be surprising to say that both the empirical research and the summarizing of the results and conclusions were carried out extremely competently and at a high professional level, and the final conclusion of the candidate seems very important in view of the possible recommendation, which I could to share - not as a critique, I repeat, but as a recommendation for her future research and also for her teaching work: overlays and nuances of the theories of the need-motivation block "(p. 139). In this connection, the future interpretation of affiliation tendencies in individualistic Western cultures and other collectivists but also religious civilizations would certainly be fascinating - of course, such an empirical study is difficult to achieve, but there are a number of other methods that allow such an interpretation.

Towards the end, I will say that I stopped at these two monographs, as they also seem to me to be sufficient - this in no way belittles the other publications of the candidate, including those abroad. As for the contributions, I fully share their content, formulated by Chief Assistant Professor Dr. Natasha Virmozelova, although it is possible to bring them on a larger scale - I have already said that all the habilitation work is a kind of contribution. The recommendations have already been discussed.

In conclusion, having in mind the rich general and psychological culture of Chief Assistant Professor Dr. Natasha Angelova and her indisputable qualities of a researcher and graduate, I strongly recommend the members of the

honorable jury to propose to the Faculty of Philosophy of SWU "Neofit Rilski" to give her the requested academic position "Associate Professor" at 3.2 . Psychology (Social Psychology - Psychology of Family Relations). I believe that this will be both an adequate assessment of her current scientific and teaching activities, and a necessary impetus for future creative pursuits and successes.

22.08.2020

Sofia

Reviewer:

(Prof. Ludmil Georgiev, D.Sc.)